

מהגרים בעל כרחם

קתדרה: כתב עת לתולדות ארץ ישראל וישובה, גיליון 121, תשרי תשס"ז, עמ' 185-188

[ביקורת ספרים מאת ד"ר גלילי שחר על] עדי גורדון, 'בפולסטינה בנכר': השבועון 'אורינט' בין 'גלות גרמנית' ל'עליה יקית', ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"ד, 161 עמ'.

[...] הספר משחזר באופן מרתק את סיפורו של השבועון הגרמני ואת קורותיהם של כמה מאנשיו הבולטים, ביניהם המייסד והעורך הראשי וולפגנג יורגראו (Yourgrau), ארנולד צווייג (Zweig), פרידריך סאלי גרוסהוט (Grosshut), ולטר צאדק (Zadek), ופרנץ גולדשטיין (Goldstein) בשני הקשרים מרכזיים: גישת השבועון לשאלה הגרמנית, וגישתו לחיי היישוב העברי. כבר בפרק המבוא מעלה המחבר את הטענה כי הגלות לא הייתה המצב הטבעי של יהודי גרמניה, אלא היוותה שבר בזכותם, כלומר מאורע חדש וחמור, שהביא את הקץ על תהליך ארוך של השתלבות והידמות תרבותית, שבמהלכו נעשו יהודי גרמניה לא רק בני בית, אלא נציגיה הנאמנים של מסורת הנאורות וההומניזם באירופה. זהותו של היהודי הגרמני כחסר מולדת היא לפי פרשנות זו זהות רטרופקטיבית, שאינה מביאה בחשבון את העובדה שעד 1933 ראו רוב יהודי גרמניה את ארצם כמולדתם לכל דבר, וחשו לפיכך כגולים בכל כורחם. מגמה זו ניכרה גם ברשימות 'אורינט'. רוב אנשי השבועון ראו עצמם כנציגיה של 'גרמניה אחרת', כבניה של מסורת לשונית ותרבותית שאין שניה לה, וכגולים שייעודם הראשון הוא ההתנגדות לפשיזם והצלת מולדתם מפני הנאצים. 'אורינט' היה מחויב לשמירת השיח ההומניסטי, לחידושן של השקפות מרקסיסטיות במסגרת המאבק הקומוניסטי נגד היטלר, וכן לדיון בעתידה של גרמניה כרפובליקה תרבותית. לפיכך הוקדשו ידיעות גדולות בעיתון לפרסום שירה בגרמנית, בין השאר יצירות פרי עטם של גולים בפלשתינה, למסות בזכות הנאורות ובגנות הקפיטליזם והשמרנות הבורגנית, ולדיונים ביקורתיים בעלי אופי חברתי כלכלי בנאציזם. רשימות לא מעטות בשבועון, כגון מאמר מדצמבר 1942 פרי עטו של ארנולד צווייג, הסופר הנוודע שזכה בפלשתינה להכרה מועטה בלבד, ביקרו את המגמות האנטי-גרמניות שפשטו באותה העת במדיה הבריטית. ברשימות אפולוגטיות אלה, שבמרכזן הניסיון להבחין בין פשעי הנאציזם ובין הישגי התרבות הגרמנית, נשמעו הדים קלושים בלבד לדיון בשואת יהדות אירופה. הדיון בהשמדת היהודים חרג – סבור המחבר – מן האפשרויות של השיח הפוליטי ב'אורינט', שנתר מחויב להשקפה אוניוורסלית על-לאומית.

יחסו של השבועון ללשון העברית, ליישוב היהודי ולפרויקט הציוני בפלשתינה היה אמביוולנטי. 'אורינט' לא גילה עניין בשדה הספרותי העברי וצפה בו מעמדה מרוחקת. גם בשיחותיו עם על החברה היהודית טבועה הייתה פרספקטיבה מנוכרת, שהתבטאה למשל בשעתוק של דימויים תרבותיים שליליים של היהודים ממזרח אירופה (Ostjuden) או בביקורת על התרבות הפוליטית של היישוב ועל זהותו הלאומית. נטיות סופרי השבועון להשוואה בין הפשיזם לציונות ובפרט חיבתם לאנלוגיות גסות בין המשטר הנאצי למוסדות היישוב, כאילו התגלגלו לפלשתינה מחלותיו של השלטון הטוטליטרי, בוודאי לא

תרמו למעמדם. 'אוריינט' קנה לעצמו שם של התארגנות אנטי-ציונית חתרנית ומסוכנת, מאמציו לפתוח בדיאלוג עם קבוצות מהגרים אחרות של ממרכז אירופה עלו בדרך כלל בתוהו, אף שהיה בכך – סבור המחבר – להעיד על זיקה מסוימת של הביטאון לפריפריות של השיח הציוני. הביטאון נקט, אם כן, מדיניות בדלנית והקפיד על זהות לשונית ותרבותית זרה. 'אוריינט' לא הותיר לפיכך חותם של ממש בתחום הציבורי של היישוב, להוציא אולי אותם רישומים של עוינות שעורר בחוגי הרוויזיוניסטים ובמוסדות הזרם המרכזי של הציונות.

המאבק וגילויי האלימות נגד השבועון ליוו אותו מאז הקמתו באפריל 1942. הביקורות החריפות כלפי רשימותיו, החבלה בבתי הדפוס שלו וניסיונות הפגיעה בסופרי השבועון מעידים במידת מה על הסד האידיאולוגי שבו נתונים היו מוסדות היישוב. הציונות – כמו כל תנועה תיאולוגית-פוליטית מודרנית אחרת ב'מצב חירום' – התקשתה בדרך כלל לשאת זהויות כפולות. במובן זה חושף כישלוננו של ה'אוריינט' פגישה שהוחמצה בין היישוב העברי ובין תנועה של הגירה דעתנית, שסירבה לוותר על זרותה. עם זאת גילוי עזבונו של השבועון עשוי לסייע להצדקה היסטוריוגרפית של מסורת תרבותית מינורית. אכן המחבר הקדיש מאמץ ניכר ושורות רבות להגן על השבועון מן הביקורת המקובלת ביישוב, כאילו היה 'אוריינט' ביטאון אנטי-ציוני, ולהציג לעומת זאת כמנשר לא ציוני. אפשר שניסיון זה הוא מעט מיותר, הגם שהוא הולם במידת מה את אחת מתכליות הספר – עיגון ה'אוריינט' במפה התרבותית של היישוב. הציונות לא הייתה ההגדרה היחידה של השיח התרבותי בפלשתינה, ולפיכך הניסיון לנסות ולהגדיר כל תופעה תרבותית ביחס לאידיאולוגיה המרכזית של היישוב העברי, לא רק שהוא שמרני אלא שלעיתים הוא מייגע. ברם גם מאמץ זה מעיד על מגמתו של המחבר לגלות בפרשת ה'אוריינט' עיזבון של דיאלוג תרבותי ופוליטי הפתוח לפרשנות לאומית רחבה.

ספרו של עדי גורדון הוא חיבור מצוין, ענייני ונטול פניות, המביא טענותיו בבהירות, בלשון זהירה ורהוטה, ופורש בדרך כלל רשתות של שיקולים משכנעים. אף שעסק במקרה בוחן בודד והסתמך בעיקר על תעודה אחת, יש בכוחו של הספר להציג בכל זאת תמונה מגוונת של תנועת הגירה ולבטיחה. בבואו להעריך את כשלונו של אותה פגישה תרבותית אין המחבר חושש ממהלכים ביקורתיים הן כלפי השבועון וסופריו והן כלפי מוסדות הציונות. התמצאותו בשדה המחקר משכנעת, והשימוש שלו בשיריו של ברטולד ברכט כמוטיבים של שיחה היסטוריוגרפית על גלות הוא חיוני ומרענן. בסופו של הספר מביא המחבר שני נספחים קצרים: אסופה של מבחר מאמרים שהופיעו ב'אוריינט' והערות ביוגרפיות קצרות על המחברים שתרמו מרשימותיהם לשבועון. הנספחים וכן הרשימה הביבליוגרפית ומפתח השמות והעניינים תורמים לשלמות החיבור.

עבודתו של גורדון על ה'אוריינט' אכן מאפשרת לנו ללמוד שוב את מורכבותה של תנועת ההגירה היהודית הגרמנית לפלשתינה, ובה בשעה להרהר פעם נוספת על האנטומיה של זהות תרבותית – הגלות – שהיא עדיין כה חיונית להבנת השיח האזרחי בישראל.